

Міністерство освіти України
Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ВИНОГРАДОВА Лариса Віталіївна

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ
ЕМОЦІЙНО ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ

Спеціальність 19.00.01
Загальна психологія,
Історія психології

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1995

AB 32.857

Робота виконана на кафедрі психодіагностики та медичної психології Київського університету ім.Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор психологічних наук, професор М.О.Холодна

Офіційні опоненти - доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту психології АПН України Т.М.Титаренко, кандидат психологічних наук, зав. кафедров медичної та прикладної психології Харківського державного університету О.С.Кочарян.

Провідна організація - Південноукраїнський педуніверситет ім.К.Д.Ушинського

Захист відбудеться 21 вересня 1995 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 068.18.19 у Київському університеті ім.Тараса Шевченка за адресов: 252601, м.Київ, вул. Володимирська, 64

з дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету ім.Тараса Шевченка

Автореферат розіслано --- серпня 1995 року

Вчений секретар спеціалізованої ради, кандидат психологічних наук, доцент

Т.С.Кириленко

Загальна характеристика роботи.

Актуальність дослідження.

Зростання вимог до особистісних можливостей у різних видах діяльності обумовлює необхідність розробки проблематики суб'єктивного реагування на емоційно-важкі життєві ситуації. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з задачами практичної роботи з особистістю: в практиці індивідуально-психологічного консультування, психотерапії, в психокорекції та клінічній практиці. Один з найважливіших аспектів даної проблеми полягає у постановці питання про взаємозв'язок суб'єктивного уявлення про оточуюче і процесу поведінкової адаптації.

Проблема дослідження суб'єктивного відображення оточуючої дійсності є однією з основоположних, розробка якої здійснюється представниками різних психологічних шкіл та напрямків. Значним етапом у теоретичній розробці та осмисленні даної проблеми у вітчизняній психологічній науці є категорія "багатомірного образу Світу" (О.М.Леонт'єв, 1983). Суттєвий внесок у розробку даної проблеми зробили головним чином представники когнітивної психології. Цей факт знаходить своє відображення у сукупності різноманітних понять, які використовувалися різними авторами для аналізу проблеми: схема (М.Піаже, 1971; Ч.Найссер, 1981); категорія (Дж.Брунер, 1977); внутрішнє уявлення (Дж.Міллер, К.Галантер, К.Прібрам, 1965); суб'єктивна репрезентація оточення у теорії особистості К.Левіна (1936).

Об'єктом дослідження виступала суб'єктивна система відображення емоційно-важких життєвих ситуацій. Вибір об'єктом дослідження суб'єктивної системи відображення передбачає введення операціонального поняття "суб'єктивний смисловий простір відображення", яке визначається як "форма оперативної активізації когнітивних ресурсів суб'єкта" (М.О.Холодна, 1990).

Актуальність даної теми полягає у розвитку суб'єктивного підходу в дослідженні особистості, направленість на дослідження психологічної своєрідності суб'єктивного досвіду, а також у використанні елементів ситуаційного підходу, що передбачає звернення на дослідження когнітивних опосередковувачих систем (N. Endler, D. Magnusson, 1977).

Предметом дослідження є когнітивні параметри суб'єктив-

ного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій.

Мета дослідження - виявити когнітивні характеристики, що описують суб'єктивний смисловий простір відображення емоційно-важких життєвих ситуацій, встановити взаємозв'язок цих характеристик з ефективністю адаптаційних можливостей індивіду у емоційно-важкій життєвій ситуації.

Гіпотези:

1. Існує особлива феноменологія в дослідженні особистості, а саме характеристики суб'єктивного смислового простору відображення, знання яких дозволяє більш надійно пояснювати механізми регуляції поведінки.

2. Суб'єктивний смисловий простір відображення описується когнітивними характеристиками, що пов'язані як з його змістовною специфікою, так і з особливостями структурної організації. Зокрема, важливими когнітивними параметрами в суб'єктивній картині ситуації є: а) уявлення про ситуацію; б) уявлення про способи її подолання.

3. Передбачається наявність зв'язку між когнітивними характеристиками суб'єктивного смислового простору відображення (зокрема параметру суб'єктивної контрольованості) і ефективністю адаптаційних можливостей в емоційно-важкій ситуації.

4. Існують відмінності у когнітивних характеристиках суб'єктивного смислового простору відображення досліджуваних із зниженням адаптаційних можливостей і досліджуваних групи "норма".

" відповідності з метою і висунутими гіпотезами в дослідженні вірішувались такі завдання:

1. Проаналізувати основні підходи до вивчення суб'єктивної реальності, що представлена як суб'єктивний смисловий простір відображення емоційно-важких життєвих ситуацій.

2. Розробити методичний інструментарій, адекватний меті дослідження та основним вимогам ситуаційного підходу.

3. Визначити характер зв'язку між досліджуваними когнітивними характеристиками суб'єктивного смислового простору відображення та ефективністю адаптаційних можливостей у

емоційно-важких життєвих ситуаціях.

4. З'ясувати специфіку організації суб'єктивного смислового простору відображення досліджуваних, чия поведінка мала неадаптивний, неадекватний характер у реальних, емоційно значущих життєвих ситуаціях (група "дезадаптація").

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення психологічної науки про активність психічного відображення, що реалізується в категоріях "образ Світу", "суб'єктивна репрезентація оточуючого", розуміння пізнання як вищої форми психічного відображення (О.М.Леонт'єв, 1983; С.Л.Рубінштейн, 1984; К.Левін, 1936).

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс методів. Когнітивні характеристики суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій досліджувалися за допомогою розробленої у відповідності з метою роботи авторської методики.

Для дослідження когнітивних стилів використовувались такі методики: стильовий параметр "імпульсивність-рефлексивність" - тест Кагана "Порівняння схожих зображень"; стильовий параметр "вузькість-широкість діапазону еквівалентності" - тест В.Колга вільного сортування об'єктів (з вербальним стимульним матеріалом).

Особистісні особливості діагностувалися за допомогою запитальника 16PF Р.Кетела. Отримані результати оброблялись за допомогою багатомірних статистичних методів, які дозволили дослідити саме просторовий аспект вищезгаданого пласта психологічної реальності. Метод множинного аналізу відповідностей (так званий "якісний факторний аналіз") знайшов використання для обробки індивідуальних матриць даних. В дослідженні також були використані методи факторного, кластерного, дисперсійного аналізу для обробки групових даних.

Дослідження проводилось на базі НДІ загальної та судової психіатрії МОЗ України з досліджуваними, що скоювали тяжкі суспільно-небезпечні дії в зв'язку з переживанням емоційно-важких життєвих ситуацій (чоловіки віком від 27 до 35 років), а також на базі Київського університету ім.Т.Г.Шевченка (студенти, чоловіки віком від 23 до 34 років).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ког-

нітивні характеристики суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій вперше у вітчизняній психології виступили як предмет дослідження. Був реалізований ситуаційний підхід до аналізу вказаної психологічної феноменології в дослідженні особистості. Розроблена авторська методика дослідження когнітивних характеристик суб'єктивного смислового простору відображення.

Теоретичне значення роботи полягає в реалізації суб'єктного підходу в психологічному дослідженні, орієнтованому на з'ясування індивідуальної своєрідності суб'єктивного досвіду особистості. В роботі також позначені напрямки дослідження суб'єктивного досвіду особистості з позицій ситуаційного підходу, специфіка якого полягає у зверненості до вивчення індивідуальних когнітивних систем, що опосередковують взаємодія людини та світу.

Практичне значення виконаного дослідження полягає у створенні конкретних методичних засобів для здійснення глибокої особистісної діагностики нетістового характеру. Застосований у роботі метод аналізу індивідуальних випадків може знайти використання у практиці психологічного консультування. Отримані результати, а також авторська методика можуть застосовуватися при проведенні індивідуальної психотерапевтичної роботи.

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечувались теоретичним аналізом проблеми, відповідністю застосованих методів меті та задачам дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням якісного та кількісного аналізу одержаного випірничного матеріалу, використанням багатомірних методів статистичного аналізу даних.

На захист виносяться такі положення:

1. Суб'єктивний смисловий простір відображення, що являє собою особливу феноменологію в дослідженні особистості, може бути адекватно описаний когнітивними характеристиками, пов'язаними з його змістовною специфікою, а також з особливостями структурної організації.

2. Когнітивні характеристики суб'єктивного смислового простору відображення зв'язані з ефективністю адаптаційних можливостей особистості в емоційно-важких життєвих ситуаціях. Зокрема, суб'єктивний смисловий простір відображення дос-

ліджуваних групи "дезадаптація" визначається низькими значеннями суб'єктивної контрольованості, інтегрованості різних форми досвіду, зв'язності та структурної стабільності.

3. Визначальним фактором у характеристиці суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій є суб'єктивна контрольованість, що проявляється у почутті суб'єктивної впевненості у можливості керувати перебігом подія, взаємозв'язаному розгляді усіх сторін ситуації, усвідомленні причинності того, що відбувається.

Апробація роботи. Основні результати дослідження доповідались і обговорювалися на IX Міжнародному конгресі по психології особистісних конструктів (Albany, USA, 1991); на конференції "Актуальні проблеми сучасної психології" (Наукові читання, присвячені 60-річчю Харківської психологічної школи, Харків, 1993); на конференції "Психологія суб'єктивної активності особистості" (Київ, 1993); на третій Міжнародній науково-практичній конференції "Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика" (Київ, 1995).

Робота проходила апробацію на кафедрі психодіагностики та медичної психології Київського університету ім.Т.Г.Шевченка (1992-1995 рр.).

Публікації. Основний зміст і конкретні результати дослідження знайшли відображення у 4 наукових публікаціях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, закінчення, списку літератури і додатку. Рукопис містить в собі 142 сторінки машинописного тексту. Ілюстративний матеріал представлений на 6 таблицях, 1 малюнку, 6 діаграмах, 5 додатках, у 2-ох описах

індивідуальних випадків. Бібліографія включає 113 найменувань, із них іноземними мовами - 27.

Зміст дисертації.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність, мета роботи, формулюються гіпотези та завдання дослідження, розкривається наукове і практичне значення роботи, виділені основні положення, що виносяться на захист.

Перший розділ - "Когнітивні аспекти суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій", складається з трьох частин. В першій частині викладені основні теоретичні засади дослідження проблеми ког-

нітивних механізмів реагування на емоційно-важкі ситуації. Осмислення проблеми когнітивних механізмів реагування на емоційно-важкі життєві ситуації продуктивно в руслі більш загальної проблеми адаптації особистості до критичних факторів середовища та проблеми психологічного стресу. В дослідженнях стресу у 50-ті роки була виявлена відсутність постійного ефекту дії стресогенних умов. Це викликало необхідність поступового переходу у дослідженнях від моделі "стимул-реакція" до моделі "стимул-індивід-реакція". Особливого значення ця дослідницька модель набуває у зв'язку з розвитком когнітивної психології. Визначна роль у становленні та розвитку цієї моделі належить теоретичним поглядам та численним дослідженням R.S.Lazarus, який визначив необхідність враховувати індивідуальні відмінності в мотиваційних та когнітивних змінних, що опосередковують відомлення стресора та реакції (R.S.Lazarus, 1993). Теорія R.S.Lazarus мала значний вплив на розвиток досліджень з психології стресу, розробляючи психологічні аспекти даної проблеми і вказуючи на суттєвість відмінностей між психологічними та фізіологічними аспектами стресу. Теорія Г.Сел'є, яка мала не менший вплив на розвиток проблеми стресу, являє собою гомеостатичну концепцію, що об'єднує фізіологічні та психологічні підходи (Л.А.Кітаєв-Смик, 1983). Відмінності між психологічними та фізіологічними підходами до аналізу проблеми стресу, згідно поглядів R.S.Lazarus, полягають перш за все у підкресленні фактору значимості стресогенного впливу для особистості. Інший, не менш важливий принцип психологічного аналізу проблеми стресу становить принцип когнітивного опосередкування стресогенного впливу. В зв'язку з цим R.S.Lazarus виділяє поняття "оцінювання", яке визначається як процес, що опосередкує взаємодію вимог, обмежень і ресурсів середовища, з одного боку, та ієрархії потреб, цілей і вірувань особистості з іншого боку. Процес оцінювання передбачає постійну взаємодію між цими двома множинами параметрів і інтегрує їх в єдину цілісність, підкреслюючи багатовимірність опису феноменології стресу.

В першій частині розділу виділені також основні параметри дослідження суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій:

1. Когнітивні параметри, що характеризують змістовну

специфіку суб'єктивного смислового простору відображення, зокрема ті, що описують особливості уявлення про ситуацію та можливі способи її подолання.

2. Когнітивні параметри, що характеризують особливості структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення: диференційованість та структурна інтеграція.

Друга частина розділу включає виклад основних підходів до розуміння оцінювання та здолання як основних механізмів регуляції поведінки у емоційно-важких життєвих ситуаціях. С.Сойде, R.S.Lazarus (1981), S.Folkman (1984) розглядають здолання як динамічний процес, . тоді як традиційне його розуміння ототожнювало здолання з рисами або стилями, тобто стабільними характеристиками особистості, що фіксують здатність індивіду до редукції емоційного напруження (S.Epstein, 1992; S.Epstein, L.Katz, 1992). Ряд авторів представляють позицію, що ототожнює механізми здолання і психологічного захисту (Ф.Е.Васильук, 1984; Р.А.Зачепицький, 1973; Наан, 1965) Основним у визначеннях здолання різними авторами є його підпорядкованість меті подолання стресогенного впливу, а також вилучення із сфери аналізу даного процесу підсвідомих реакцій, і реакцій, що не передбачають складних стратегій.

Одним з актуальних питань у зв'язку з цим є створення адекватних методичних засобів дослідження здолання. Розуміння здолання як відносно стабільної риси особистості відповідали методичні процедури, що розроблені у межах традиційної діагностики рис; наприклад, різноманітні запитальники здолання різних авторів (Carver, Scheier & Weintraub, 1989; S.Epstein, 1992). Як методи вивчення також знаходили застосування інтерв'ю, метод щоденників (A.Stone, M.Neale, 1984). Проте, при використанні таких методичних інструментів виникли чисельні проблеми - внутрішня узгодженість шкал виявилася дуже низькою, пункти мали вузький діапазон придатності, концептуальна основа шкал та ін. (Endler, Parker, 1989).

Підхід до дослідження здолання з позицій теорії R.S.Lazarus та S.Folkman сприяв появі нових вимог до методичних процедур у галузі вивчення психологічних аспектів здолання. Основним з них є зверненість до аналізу ситуаційно-специфічних реакцій, а також необхідність фіксува-

ти зміни є здоланні на різних етапах взаємодії з стресогенним фактором. Ситуаційно-специфічні запитальники є новим засобом вивчення індивідуальних особливостей процесу здолання, що базуються на поведінкових методах оцінки.

Однією з найважливіших проблем конструювання таких запитальників є виділення різних типів здолання. R.S.Lazarus, зокрема, вважає, що існують два найбільш важливих типи здолання, які по різному впливають на формування певного способу реагування індивіда:

1. Проблемно-фокусоване здолання (при цьому типі взаємозв'язок особистості з середовищем змінюється шляхом реальних здолаючих дій);

2. Емоційно-фокусоване здолання (процеси, що змінюють лише спосіб інтерпретації особистістю того, що відбувається);

Один з найбільш важливих, на наш погляд, параметрів, тісно пов'язаних з ефективністю здолання є параметр суб'єктивного контролю. Необхідність у розробці даного параметру виникла в процесі розвитку досліджень стресу та здолання. Ряд авторів вказує на те, що підтримання відчуття особистісного контролю у емоційно-важких життєвих ситуаціях посилює здатність індивіда до здолання (Glass & Singer, 1972; Seligman, 1975). N.Friedland, G.Keinan, Y.Regev вказують, що "потреба контролювати, негативне відношення до неконтрольованості... є головними мотиваторами людської поведінки". Відчуття відсутності контролю - одна з основних причин розвитку депресії (Petersen, 1984). У цілому ряді досліджень також продемонстрований тісний зв'язок переживання неконтрольованості ситуації із зменшенням адаптаційних можливостей індивіду (Glass & Singer, 1972; Keinan & Zeidner, 1987; Thompson, 1981; А.Г.Амбрумова, 1985; Ф.Б.Березін, 1988).

В літературі вживається декілька термінів для позначення феномену контролю: суб'єктивний контроль (Glass & Singer, 1972; S.Folkman, 1984), контроль, що сприймається (F.V.Bryant, 1989; Seligman, 1975). З цього приводу має значення розмежування двох категорій: 1) контролю, що сприймається, або впевненості у можливості контролювання 2) здібності реального контролювання ситуації. Таким чином, можна дійти висновку про відсутність єдиного визначення та розуміння психологічної природи феномену контролю, що обу-

мовляє необхідність подальшої розробки цієї проблеми.

Третя частина розділу присвячена сутності ситуаційного підходу в дослідженні проблем психології особистості. Основною теоретичною перспективою ситуаційного підходу є дослідження опосередкованих когнітивних систем, тобто підкреслюється ведуча роль сприймання індивідом ситуації. Опосередковані зміни виводяться із спостереження за поведінкою та із внутрішнього досвіду суб'єкта. Ці зміни дають можливість розуміти, пояснювати та передбачати процеси, за допомогою яких інформація із минулого досвіду і безпосередня ситуаційна інформація відбирається, інтерпретується і далі трансформується у поведінкові реакції.

Основне положення динамічної інтеракційної моделі, що розвивається у межах ситуаційного підходу складається у підкресленні безперервного двонаправленого процесу взаємодії між особистістю та середовищем. Це передбачає направленість дослідження на особистісні і ситуаційні фактори та їх взаємодію. У зв'язку з цим N. Endler та D. Magnusson виділяють такі важливі положення:

1. Поведінка є функцією постійного багатовимірного процесу взаємодії між індивідом та ситуацією;
2. Активність індивіда в процесі цієї взаємодії;
3. Когнітивні та мотиваційні фактори є суттєвими детермінантами поведінки з боку особистості;
4. З боку ситуації - психологічне значення ситуації є важливим детермінуючим фактором;

Таким чином, можна зробити висновок, що дослідження когнітивних параметрів суб'єктивної системи відображення емоційно-важких життєвих ситуацій може базуватися на теоретичних засадах ситуаційного підходу, який пропонує адекватні теоретичні і методичні засоби аналізу.

Другий розділ "Програма дослідження когнітивних характеристик суб'єктивного відображення емоційно-важких життєвих ситуацій" відкривається обґрунтуванням методики дослідження.

Вивчення суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій вимагало розробки адекватних методичних засобів. Особистісні запитальники як найбільш поширені діагностичні процедури виявилися непридатними для досягнення поставленої мети. По-перше, вони спрямовані на виявлення узагальнених рис, які дають лише загальне

ування про особистість. По-друге, що більш важливо у контексті даного дослідження, застосування особистісних запитальників пов'язане з виділенням трансситуативних якостей, стабільних по відношенню до різних ситуацій, що не дозволяє проводити аналіз особливостей поведінки досліджуваних у конкретних життєвих обставинах.

Досягнення мети даного дослідження передбачало звернення до аналізу індивідуальної своєрідності суб'єктивного досвіду особистості, тому у відповідності з метою поставило завдання розробки екологічно валідної методики, яка б дозволяла досліджувати індивідуальні особливості когнітивних параметрів суб'єктивної системи відображення особистісних емоційно-важких життєвих ситуацій.

Альтернативу особистісним запитальникам становлять діагностичні засоби, які розробляються у руслі суб'єктної парадігми (В.Н.Дружинін, 1991; В.В.Столін, 1983; Ф.Фрэнсела, Д.Баністер, 1987). Суттєва відмінність вказаної дослідницької парадігми полягає в постановці проблеми активності самої особистості в процесі пізнання соціального та об'єктного оточення. Принципи побудови діагностичних процедур у межах суб'єктної парадігми дослідження особистості дають можливість виявляти той психологічний зміст, який закладається прихованим при використанні традиційних методик. Необхідно також підкреслити й ту перевагу методик даного напрямку, що вони дозволяють працювати не тільки з актуальним змістом свідомості індивіда, але й звертатися також до минулого досвіду особистості і досліджувати їх у взаємозв'язку.

Одним з перспективних і малорозроблених у вітчизняній психології у межах суб'єктної парадігми є ситуаційний підхід. Ситуаційні фактори з позицій цього підходу справляють свій вплив на поведінку, заломлюючись через когнітивну систему суб'єкта. Тобто, ситуація повинна визначатися не тільки переліком об'єктивних стимульних елементів, але й з боку їх індивідуального розуміння та оцінювання.

Таким чином, в основу побудови методики дослідження були покладені положення суб'єктного та ситуаційного підходів в дослідженні особистості.

Як стимульний матеріал в методиці використовувалися описи емоційно-важких життєвих ситуацій, які досліджували

повинні були оцінювати на основі розробленої системи конструктів. Залучення особистості до інтерпретації ситуацій дає можливість актуалізації її суб'єктивного досвіду, на основі якого здійснюється побудова суб'єктивного образу актуальної ситуації.

Найбільш адекватний методичний підхід реалізований в техніці репертуарних решіток Дж.Келлі, який передбачає значну гнучкість у створенні інструментарію, орієнтованого на дослідження когнітивної опосередковувачої системи індивіда. Репертуарна решітка - це матриця, стовпцями якої виступають елементи, а рядками - конструкти (тобто засоби оцінки). Процедура заповнення репертуарної решітки полягає в тому, що досліджуваний послідовно оцінює кожний елемент (у нашому випадку елементами виступають емоційно-важкі життєві ситуації) відносно кожного з конструктів (параметрів оцінювання ситуацій у нашому дослідженні). Статистична обробка та аналіз репертуарної решітки дозволяють виявити структуру зв'язків між конструктами і елементами з урахуванням їх сили та напрямку, а також описати ієрархічні відношення конструктів. Метод репертуарних решіток поєднує у собі переваги стандартизованих методик, клінічної бесіди та структурованого інтерв'ю.

На основі аналізу літератури і власного досвіду практичної психологічної роботи з контингентом досліджуваних, які пережили реальні емоційно-важкі життєві ситуації, був зроблений опис 24 узагальнених життєвих ситуацій, які можна віднести до однієї з наступних областей: професійно-трудова досягнень; інтимно-особистісних стосунків; світоглядних установок; самопізнання;

За інструкцією досліджуваний відбирав із запропонованого списку ті ситуації, які сприймалися ним як найбільш значущі. Після цього досліджуваний повинен був пригадати реальні життєві ситуації, з якими йому довелося стикнутися, які б виступали конкретизаціями відібраних узагальнених стимульних ситуацій. Така процедура гарантувала релевантність матеріалу, з яким працював досліджуваний, його життєвому досвіду, індивідуалізацію методики при збереженні можливості порівняння ситуацій певного типу.

Конструктами репертуарної решітки виступали спеціально сформульовані твердження, які фіксували уявлення відносно

різних аспектів ситуації та способів її подолання. Формування тверджень провадилось у відповідності з виділеними когнітивними характеристиками, представленими у і розділі роботи. Кожен із конструктів являє собою пару протилежних по змісту полівсів, з якими досліджуваний працював як з окремими твердженнями.

Процедура проведення методики включала два етапи. На першому етапі здійснювався відбір психологічно значущих для конкретного індивіду узагальнених описів ситуацій та їх конкретизація. При необхідності досліджуваний міг доповнити список запропонованих елементів ситуаціями з власного життєвого досвіду. На другому етапі досліджуваний послідовно працював з кожною із відібраних ситуацій за інструкцією "Вам пропонуються список з 28 тверджень. Відберіть ті з них, які відповідають Вашому уявленню про ситуацію та способи її подолання". Дозволялося для опису ситуації використовувати одночасно обидва полівси конструкта як незалежні твердження. Таким чином, якщо досліджуваний не використовував жодного полівсу конструкту для опису деяких елементів, можна було фіксувати феномен вузького діапазону придатності конструкта, якщо ж одночасно були використані обидва протилежні полівси для характеристики ситуації, це могло правити за свідчення суперечливості її сприйняття індивідом.

Така схема збору даних забезпечує досліджуваному максимально вільний режим роботи з методикою і дозволяє фіксувати цілий ряд цікавих психологічних феноменів. Дані при цьому мають якісний характер і статистична обробка індивідуальної матриці потребує спеціальних методів аналізу. Правильність вибору процедури аналізу обумовлює повноту та релевантність здобування діагностичної інформації. На наш погляд, найбільш адекватним багатомірним методом, придатним для аналізу вищезгаданої якісної матриці є аналог факторного аналізу якісних ознак - множинний аналіз відповідностей (Шамбл, 1987). Цей метод призначений для пошуку простору мінімальної розмірності, в який здійснюється проєкція одночасно і множини об'єктів оцінки і змінних разом з множиною їх якісних альтернатив. Проєкція здійснюється таким чином, що близькість перерахованих сутностей в цьому просторі відображає їх емпіричні взаємозв'язки. В результаті застосування множинного аналізу відповідностей для кожного

досліджуваного отримується своєрідна "мапа" його суб'єктивного смислового простору відображення. Аналіз особливостей такої мапи дозволяє ввести мношину показників структурної організації індивідуального простору, які не залежать від конкретного складу об'єктів оцінки, що дозволяє порівнювати особливості будови простору відображення різних особистостей не звертаючи увагу на різницю у відібраних ситуаціях. В роботі була використана система показників (загальна кількість - 16), які можна розбити на два класи: 1) показники, що характеризують різні аспекти диференційованості суб'єктивного смислового простору відображення; 2) показники структурної інтеграції суб'єктивного смислового простору відображення.

Для вирішення завдання пошуку взаємозв'язків когнітивних параметрів суб'єктивного смислового простору відображення з особливостями когнітивного стилю та рисами особистості використовувались такі методики: тест Кагана "Порівняння подібних зображень" (показники: А) час до першої відповіді Б) загальна кількість помилок), особистісні: 1) запитальник ІВРР; тест В.Колга вільного сортування об'єктів на вербальному матеріалі (стиль аналітичність - синтетичність; показники: А) кількість виділених груп Б) кількість об'єктів у найбільшій за об'ємом групі)

Третій розділ - "Когнітивні характеристики суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій" включає дві частини. Розділ відкривається загальною характеристикою досліджуваних. Загалом у дослідженні взяло участь 54 досліджуваних з двох виборок:

1) вибірка досліджуваних групи "дезадаптація", які пережили емоційно-важкі життєві ситуації у реальних умовах, в процесі здолання котрих відбувалось різке зниження адаптаційних можливостей, що проявлялось у скоєнні суспільнонебезпечних дій. Дослідження проводилось в Українському НДІ загальної та судової психіатрії МОЗ України. Досліджувані проходили судово-психологічну експертизу у зв'язку із скоєнням суспільно-небезпечних дій і були визнані психічно здоровими; Вибірka склала 19 осіб (чоловіки віком від 25 до 35 років, освіта середня та вища).

2) вибірка з 35 досліджуваних групи "норма" - студенти Київського університету (чоловіки, віком від 23 до 34 років).

Перша частина розділу розкриває змістовні характеристики суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій. У відповідності з завданнями дослідження для отримання даних про основні змістовні фактори, що пояснюють особливості уявлення про ситуацію, був проведений факторний аналіз списку з 28 тверджень. Виділення факторів проводилось методом головних компонент з подальшим обертанням факторної структури за критерієм варімакс.

За результатами факторного аналізу було виділено 3 фактори (рішення про кількість факторів приймалось на основі діаграми власних значень факторів), які загалом пояснили 52.7% загальної дисперсії змінних. При інтерпретації факторів як суттєві розглядалися навантаження більші за 0.40 по абсолютній величині.

Перший фактор пояснює найбільший процент дисперсії (22.6) змінних. Лівий полюс фактора пов'язаний з судженнями, які свідчать про взаємозв'язаний, цілісний розгляд усіх аспектів ситуації, усвідомлення причинності того, що діється, суб'єктивне відчуття контрольованості ситуації, стійкість та цілеспрямованість в подоланні емоційно-важких життєвих ситуацій. Правий полюс фактору пов'язаний з низькими значеннями відповідних характеристик відображення. Можна говорити про те, що правий полюс описує особливості суб'єктивного простору відображення групи "дезадаптація" (що підтверджується даними про значущість відмінностей), лівий полюс першого фактору більш притаманний досліджуваній групі "норма". Спираючись на аналіз змісту тверджень перший фактор можна інтерпретувати як суб'єктивну контрольованість.

Другий фактор пояснює 21.3% дисперсії змінних. На нього навантажилися когнітивні параметри, пов'язані з взаємозв'язаністю, багатозначністю оцінки різних аспектів ситуації, співвіднесеність різних форм досвіду (минулого досвіду та ситуаційних надбань, рефлексивного досвіду). Фактор дістав назву "Інтегрованість різних форм досвіду". Значимість відмінностей груп досліджуваних за даним фактором (критерій Ст'юдента $t = 2.36$, $P < 0.05$) свідчить про те, що інтегрованість форм досвіду безпосередньо впливає на адаптаційні можливості особистості у емоційно-важких життєвих ситуаціях (середнє значення факторних балів для досліджуваних групи "норма" дорівнює 0.19, групи "дезадаптація" -0.62).

Третій фактор пояснює значно менший процент дисперсії порівняно з першими двома - 8,8%. Зміст когнітивних параметрів, які навантажилися на цей фактор, можна інтерпретувати як фактор стабільності. Цей фактор не диференціє групи досліджуваних, і, враховуючи незначні навантаження змінних на нього, його можна ігнорувати.

Таким чином, для характеристики змістовної специфіки суб'єктивного смислового простору відображення достатньо двох факторів - контрольованості та інтеграції форми досвіду, які загалом пояснюють 43,9 % дисперсії змінних. Ці фактори тісно пов'язані з ефективністю адаптації у емоційно-важких життєвих ситуаціях і дозволяють досить чітко "розвести" досліджуваних груп "норма" та "дезадаптація".

Друга частина розділу розкриває характеристику суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій з точки зору особливостей його структурної інтеграції. Проблема виділення структурних і змістовних параметрів в дослідженні суб'єктивного досвіду має самостійну теоретичну значимість. Ця проблема інтенсивно досліджувалася у зв'язку з побудованням теорії суб'єктивного досвіду особистості у роботах К.Левін (1936), С.А.Келлі (1955), Н.А.Віткін (1974). К.Левін, зокрема, вводячи категорії "життєвого досвіду", розрізняв міру диференціації як кількість різних елементів усередині конкретної області життєвого простору і його ієрархічну організацію.

У відповідності з завданням розкриття особливостей структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення були виділені показники, що зв'язані з різними її аспектам (показники описані в другому розділі).

Проводився факторний аналіз емпіричних даних обох груп досліджуваних по виділеним показникам індивідуальних матриць даних (метод головних компонент з подальшим обертанням факторної структури з використанням критерія варімакс).

В результаті проведеної процедури виділилось три головних фактори (див. таблицю значущих навантажень показників на фактори).

Зміст показників, що мають високі навантаження на перший фактор зв'язаний з кількістю ситуацій і параметрів їх оцінки, що використовується суб'єктом. Іншими словами, ці показники відображають більше чи менше ситуацій і різних параметрів їх

оцінювання входить в суб'єктивний смисловий простір відображення, а також різні аспекти кількісних співвідношень між ними. Виходячи з цього, перший фактор інтерпретується як диференційованість суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій, і пояснює 28,7% дисперсії змінних.

Другий фактор пояснює 23,8% дисперсії змінних. Значущі позитивні навантаження на фактор мають такі показники - однозначності в оцінюванні різних ситуацій, зв'язності структурних закономірностей суб'єктивного смислового простору відображення, рознесеності і розсіяності елементів в просторі. Значущі негативні навантаження мають показники суперечливості і віддаленості елементів в суб'єктивному смисловому просторі відображення.

У відповідності зі змістом показників, що мають значущі позитивні і негативні навантаження фактор інтерпретується як зв'язність суб'єктивного смислового простору відображення.

Третій фактор пояснює 15,2% дисперсії змінних, ідентифікується зі значущими позитивними навантаженнями таких показників - однозначність розведеності складових елементів суб'єктивного смислового простору відображення, близькості елементів у просторі. Із значущою позитивною вагою у фактор ввійшов показник згрупування елементів простору. Загальний зміст показників, що мають навантаження на фактор, дозволяє інтерпретувати його як однорідність - конгломеративність. Даний фактор передбачає рівномірність або нерівномірність відстаней між елементами суб'єктивного смислового простору відображення а також міру їх згрупування.

В результаті можна дійти до висновку, що за допомогою виділених факторів можна здійснювати безпосередню оцінку структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій. Дані фактори можна також розглядати як основу для побудови типології суб'єктивних смислових просторів відображення.

Третя частина розділу пов'язана з аналізом кореляційних зв'язків когнітивних параметрів суб'єктивного смислового простору відображення з когнітивно-стильовими і особистісними особливостями. Для перевірки гіпотези про зв'язок вищевказаних характеристик підраховувався коефіцієнт кореляції Спірмена.

Припущення про взаємозв'язок когнітивних параметрів структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення і когнітивно-стильових характеристик обумовлене феноменологією когнітивних стилів. А саме: 1) когнітивні стилі, будучи характеристикою пізнавальної сфери, в той же час розглядаються як прояви особистісної організації в цілому, 2) когнітивні стилі оцінюються в зрівнянні з індивідуальними особливостями пізнавальних процесів, що традиційно описуються як форма інтелектуальної активності більш високого порядку, оскільки основна функція когнітивних стилів полягає в координації, регулюванні "базових" пізнавальних процесів, 3) когнітивні стилі трактуються як посередники між суб'єктом і оточенням, що справляють вплив на особливості процесів поведінкової адаптації.

В дослідженні виявлений прямий кореляційний зв'язок показника "час до першої відповіді" когнітивного стилю імпульсивність - рефлексивність і показників структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення, таких як - максимальна відстань між елементами у просторі ($r = 0.30, P < 0.03$), згрупованість елементів у просторі ($r = 0.33, P < 0.01$). Таким чином, когнітивно-стильова характеристика імпульсивність - рефлексивність зв'язана з важливими особливостями структурної організації простору. Отже, вираженість розгортності внутрішнього когнітивного плану, що опосередкує особливості інтелектуального виконання зв'язана з особливостями структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення, що по суті являється формою оперативної активізації когнітивних ресурсів суб'єкта.

Виявлені також кореляційні зв'язки показників когнітивного стилю аналітичність - синтетичність і параметрів структурної організації простору. Так, показник "кількість об'єктів в найбільшій за об'ємом групі" негативно корелює в наступними показниками структурної організації простору: максимальна відстань між елементами в просторі ($r = -0.26, P < 0.05$), розсіяність елементів у просторі ($r = -0.35, P < 0.01$). Вираженість аналітичності передбачає більш виражену віддаленість елементів у суб'єктивному смислому просторі відображення, більшу їх розсіяність.

Дані про зв'язки когнітивно-стильових характеристик і параметрів структурної організації суб'єктивного смислового

простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій дозволяють дійти до висновку про єдність психологічних механізмів, що лежать в основі деяких типових форм когнітивного реагування: способах одержання і відтворення інформації, прийомах аналізу оточення. Єдині механізми, що лежать в основі типових форм реагування суб'єкта виявляються через дослідження їх на різному матеріалі: при дослідженні когнітивних стилів - на матеріалі об'єктного пізнання, при дослідженні суб'єктивного смислового простору відображення - на матеріалі соціального пізнання.

Четвертий розділ "Аналіз особливостей суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій досліджуваних групи "дезадаптація" включає три частини. Перша частина орієнтована на порівняльну характеристику когнітивних параметрів суб'єктивного смислового простору відображення групи "дезадаптація" і "норма".

Для перевірки гіпотези про значущість відмінностей виділених експериментальних груп застосовувався однофакторний дисперсійний аналіз. В тих випадках, коли залежна змінна вимірювалась у шкалі порядку, для вирішення цієї задачі застосовувався непараметричний аналог однофакторного дисперсійного аналізу - метод Краскала-Чоллеса. В результаті проведеного емпіричного дослідження були виявлені достовірні відмінності по семи заданим когнітивним параметрам. Зокрема, групи достовірно відрізняються по вираженості одного з найважливіших параметрів - суб'єктивному відчутті контролюємої ситуації. Достовірно вище дана характеристика виражена у досліджуваних групи "норма" ($t = 2.21, P < 0.05$). Середнє значення (відносний бал) по групі "норма" 0.33, по групі "дезадаптація" 0.09. Відносно параметра, що становить контраст до вищевказаного, також одержані достовірні відмінності. Так, суб'єктивне відчуття неконтролюємої ситуації достовірно вище виражене у досліджуваних групи "дезадаптація" ($t = - 2.24, P < 0.05$). Середні значення по групах ("норма" 0.26, "дезадаптація" 0.51. Одержаний результат дозволяє зробити висновок про важливість даного параметру в зв'язку з ефективністю адаптаційних можливостей в емоційно важкій життєвій ситуації.

Один з важливих параметрів, що виділялись в дослідженні для аналізу суб'єктивного смислового простору відображення -

суб'єктивне відчуття стійкості в здоланні емоційно-важких життєвих ситуацій в залежності від несприятливих умов. Одержані значущі відмінності груп відносно даного параметру. Достовірно вище якість виражена у досліджуваних групи "норма" ($t = 2.01, P, 0.05$). Середні значення (група "норма" 0.39, група "дезадаптація" 0.19). В зв'язку з цими даними можна вказати на параметр упевненості суб'єкта відносно успіху процесу здолання, що виділяється S.Folkman (1984).

Суб'єктивна оцінка цілеспрямованості і зібраності в процесі здолання емоційно важкої життєвої ситуації - слідущий параметр. відносно якого одержані значущі відмінності по групах. Достовірно вище дана якість виражена у досліджуваних групи "норма" ($t = 2.03, P < 0.05$). Середні значення (група "норма" 0.36, група "дезадаптація" 0.14).

Ще один параметр, що виділявся в ході дослідження і відносно якого одержані значущі відмінності по групах - покладання відповідальності на себе за наслідки ушваних дій в зв'язку з подоланням емоційно важкої життєвої ситуації. Достовірно вище дана якість виражена у досліджуваних групи "норма" ($t = 2.85, P < 0.05$). Середні значення (група "норма" 0.53, група "дезадаптація" 0.20). Можна припустити, що відмінності груп відносно даної якості свідчать про те, що в умовах зниження адаптаційних можливостей відбувається активізація механізмів психологічного захисту, що компенсують суб'єктивне відчуття невпевненості в успішності власних дій, що знаходить відображення в перекладанні відповідальності за наслідки на інших.

В дослідженні одержані також достовірні відмінності груп відносно параметрів структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій.

Аналіз середніх значень по групах дає можливість встановити, що групи відрізняються відносно слідущих показників:

2/ однозначність в оцінюванні різних ситуацій ($F = 4.93, P < 0.01$). Середні значення у відносних балах (група "дезадаптація" 3.7, група "норма" 4.4.

7/ зв'язність структурних складових суб'єктивного смислового простору відображення ($F = 20.26, P = 0.000$). Середні значення (група "дезадаптація" 0.55, група "норма" 0.77).

8/ однозначність розведеності складових суб'єктивного

смыслового простору відображення / структурна стабільність / ($F = 10.75$, $P = 0.000$). Середні значення / група "дезадаптація" 0.55, група "норма" 0.91).

9/ близькість елементів в суб'єктивному смысловому просторі відображення ($F = 4.44$, $P < 0.018$). Середні значення / група "дезадаптація" 0.38, група "норма" 1.07/.

10/ рознесеність елементів в суб'єктивному смысловому просторі відображення ($F = 15.26$, $P = 0.000$). Середні значення / група "дезадаптація" 1.25, група "норма" 1.37 /.

Представлені дані по достовірності відмінностей виділених експериментальних груп вказують на те, що вираженість середніх значень відносно вищевказаних показників достовірно менша у досліджуваних групи "дезадаптація".

Зупинимось на специфіці показників, вираженість середніх значень по яким достовірно вища у досліджуваних групи "дезадаптація" :

9а/ віддаленість елементів в суб'єктивному смысловому просторі відображення ($F = 11.03$, $P = 0.000$). Середні значення / група "дезадаптація" 3.38, група "норма" 2.78).

б/ суперечливість елементів суб'єктивного смыслового простору відображення ($H = 9.45$, ступінь свободи 2, $P < 0.009$). Середні значення / по групі "дезадаптація" 1.86, по групі "норма" 0.44 /.

7/ згрупування елементів в суб'єктивному смысловому просторі відображення ($H = 9.33$, ступінь свободи 2, $P < 0.009$). Середні значення по групі "дезадаптація" 2.11, по групі "норма" 1.12).

Таким чином, врахувачи вищевказані дані, можна зробити висновок про характерні особливості суб'єктивного смыслового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій досліджуваних групи "дезадаптація" з точки зору його структурної організації. Зокрема, суб'єктивний смысловий простір відображення досліджуваних даної групи характеризується низькими значеннями базових показників, відображачих структурні закономірності у просторі, а саме низькою зв'язністю і низькою структурною стабільністю. Відмінності по показникам, що входять в фактор однорідність - конгломеративність відображають високу ступінь конгломеративності суб'єктивного смыслового простору відображення досліджуваних даної групи: елементи простору, як правило, череснірно згруповані, основ-

на їх частина "згущена" в певній частині простору, наявні "викиди" одиничних елементів на значну відстань від основної групи. Отже, можна дійти до висновку, що в умовах зниження адаптаційних можливостей особистості змінюється когнітивні параметри суб'єктивного смислового простору відображення, що проявляється далі в особливостях репрезентації ситуаційних умов і вимог. Зміни в характері репрезентації ситуації обумовлюють такі її інтерпретації, які не завжди співвідносяться з вимогами ситуації, що в поведінці виявляється як недостатня ефективність стратегій здолення емоційно важкої життєвої ситуації, в крайніх випадках обумовлюючи зрив адаптаційних можливостей.

Друга частина розділу присвячена якісному аналізу ситуаційних виборів і його діагностичній значимості. Одним з етапів виконання досліджуваними методичної процедури, що використовувався в дослідженні, був відбір психологічно значущих емоційно важких життєвих ситуацій. W.Mischel /1973 /, зокрема вказував, що відбір суб'єктом ситуаційних умов характеризує його особистісні риси. Методичний прийом залучення особистості до інтерпретації ситуацій, що використовувався в авторській методіці дав можливість виділити специфіку відбору певних життєвих ситуацій досліджуваними різними групами.

Третя частина розділу представляє аналіз індивідуальних випадків (case analyse) - аналіз суб'єктивного простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій окремих досліджуваних. Слід підкреслити недостатність використання методу аналізу індивідуальних випадків в вітчизняних психологічних дослідженнях, за винятком вітчизняної клінічної психології. Перевага даного виду психологічного аналізу в його розгорнутості, можливості використання даних для виконання психокорекції.

Одержані результати підтвердили гіпотези дослідження і дозволили дійти до наступних висновків :

1. Суб'єктивний смисловий простір відображення емоційно-важких життєвих ситуацій описується:

і.1 когнітивними характеристиками, зв'язаними з його змістовним специфіком, такими як :

- суб'єктивна контрольність
- інтегрованість різних форм суб'єктивного досвіду
- стабільність

1.2 когнітивними характеристиками, що визначають специфіку його структурної організації, такими як:

- диференційованість
- зв'язність
- однорідність

2. Підтверджена основна роль фактору суб'єктивної контрольованості в визначенні змістовної специфіки суб'єктивного смислового простору відображення емоційно-важких життєвих ситуацій.

3. Когнітивні параметри структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення зв'язані з характеристиками когнітивного стилю, такими як: імпульсивність - рефлексивність, аналітичність - синтетичність.

4. Виявлені відмінності груп досліджуваних "деадаптація" і "норма" відносно наступних когнітивних параметрів суб'єктивного смислового простору відображення:

- суб'єктивного відчуття контрольованості ситуації
- стійкості в здоланні емоційно важкої життєвої ситуації
- покладанні відповідальності на себе в зв'язку з подоланням емоційно важкої життєвої ситуації
- когнітивних параметрів, зв'язаних з особливостями структурної організації суб'єктивного смислового простору відображення / зв'язність, структурна стабільність, однорідність /.

5. В умовах зниження адаптаційних можливостей особистості суб'єктивний смисловий простір відображення емоційно-важких життєвих ситуацій відзначається наступними суттєвими особливостями:

- низькими значеннями базових показників, відобрашаних структурні закономірності в просторі / зв'язність, структурна стабільність /
- високим рівнем конгломеративності елементів у просторі
- високими значеннями показника суперечливості оцінок
- високим значенням показника суперечливості оцінок.

За темою дисертації опубліковані наступні роботи:

1. Representation of Life Situations: Case Analysis of

Aggressive Action as a Result of Inner Conflict // Summary program of IX International Congress on Personal Construct Psychology, Albany, USA, 1991. 7 p.

2. Дослідження суб'єктивної системи відображення особистістю емоційно-важких життєвих ситуацій // Актуальні проблеми сучасної психології. Матеріали наукових читань, присвячених 80-річчю Харківської психологічної школи. - Харків, 1993. - с.361-364.

3. Проблеми дослідження образу життєвої ситуації особистості - суб'єктивний підхід // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Психологія суб'єктивної активності особистості". - Київ, 1993. - с.118-120.

4. Дослідження суб'єктивного простору відображення конфліктогенних життєвих ситуацій // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика". - Київ, 1995. - с. 62-64.

Виноградова Л.В. Когнітивні аспекти суб'єктивного отрашення емоційно-трудних життєвих ситуацій. Дисертація на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - Общая психология. История психологии.

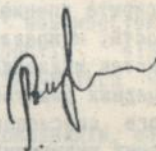
Работа посвящена исследованию когнитивных аспектов субъективного отражения эмоционально-трудных жизненных ситуаций. Раскрыта специфика ситуационного подхода к исследованию личности, направленного на изучение когнитивных опосредующих систем индивида. На основании методических принципов репертуарных решеток разработана методика исследования субъективного смыслового пространства отражения эмоционально-трудных жизненных ситуаций. Выявлены обобщенные когнитивные характеристики, описывающие особенности индивидуального пространства отражения с точки зрения содержательных факторов и специфики структурной организации. Выявлены особенности субъективного смыслового пространства отражения испытуемых со сниженными адаптационными возможностями в сопоставлении с нормативной группой.

Ключові слова: суб'єктивний словесний простір відображення; емоційно-важкі життєві ситуації; адаптаційні можливості.

вості особистості.

Minogradova L.W. Cognitive aspects of reflection of emotionally difficult life situations. The dissertation for seeking scientific degree of psychological sciences candidate on the speciality 19.00.01 - General psychology. History of psychology.

The dissertation is devoted to the study of representational aspects of reflection of difficult life situations by subject. The specificity of situational approach to the study of personality under stress was shown. The necessity to evaluate individual's cognitive mediating system was emphasized. On the basis of repertory grid techniques methodology research instrument was developed to assess individual semantic space for representing emotionally difficult life situations. The general cognitive characteristics that describe individual's semantic space from the standpoint of content specificity and structural organisation were found by means of factor analysis. Individual differences of semantic space organisation in normal subjects and those who demonstrated desadaptation during real life situations were described.

454361

AB 32.857